

хтонічного світу; б) він може відчувати таємне, недоступне людській свідомості й віщувати майбутнє; в) його образ збігається з образом чорта і лексема «собака», у зв'язку з цим, уживається як евфемізм на його позначення; г) собака може переймати на себе хворобу і має з нею зв'язок; д) здебільшого мовленнєве алегоричне перенесення якостей собаки (крім вірності, відданості) на людину сприймалося як зневага, лайка, покарання. З іншого боку, символіка собаки окреслюється тим, що вона: а) вірний друг і слуга людини; б) має тісніший зв'язок із Богом, ніж людина, і тому користується пошаною.

Таким чином, давній народний образ цієї тварини локутивно балансує на межі свого та чужого, земного та потойбічного «світів». Фраземні утворення в українській мові, що виникали на основі давніх міфологічних уявлень, стереотипізувалися і побутують у сучасному українському мовленні, хоча сам образ собаки дещо змінився.

1. Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. – К., 1992. – 413 с. 2. Василькевич Г. Свято Юрія: контамінація і синтез у календарній обрядовості / Фольклористичні зошити. Зб. наук. праць. Випуск 5. – Луцьк, 2002. – С. 51–57. 3. Войтович В. Українська міфологія. – К.; 2002. – 664 с. 4. Голан А. Миф и символ. – Иерусалим; М., 1994. – 375 с. 5. Гура А. В. Символика животных в славянской народной традиции. – М., 1997. 6. Загадки Явдохи Зуїхи. Записав Гнат Танцюра / Упор. М. К. Дмитренко. – К., 1996. – 44 с. 7. Кононенко В. Рідне слово. Підручник. – К.; 2001. – 303 с. 8. Лозко Г. Українське народознавство. – К., 1995. – 368 с. 9. Новий тлумачний словник української мови в 3-х томах / Укладений В. В. Яременком, О. М. Сліпушко. – К., 2001. – Т. 2. 10. Персонажи славянской мифологии / Рис. словарь / Сост.: А. А. Кононенко, С. А. Кононенко. – К., 1993. – 224 с. 11. Плотникова А. Этнолингвистическая география Южной Славии. – М: Индрик, 2004. – 765 с. 12. Полесские заговоры

(в записях 1970–1990-х гг.) / Сост., подготовка текстов и коммент. Т. А. Агапкиной, Е. Е. Левкиевской, А. Л. Топоркова. – М., 2003. – 752 с. 13. Полесский этнолингвистический сборник. – М., 1983. – С. 112–113. 14. Серединский С. Беседа с прихожанами об остатках язычества // 900-летие христианства. – Нежин, б. г. – 15 июля. 15. Славянские древности. Этнолингвистический словарь под ред. Н. И. Толстого в 5-ти томах. – М., 1995. 16. Сліпушко О. Давньоукраїнський бестіарій. – К., 2001. – 144 с. 17. Словарь української мови в 4-х томах. Т. III / Упорядкував Б. Д. Грінченко. – К., 1909. – 562 с. 18. Ужченко В. Д. Українські фразеологізми. – Харків, 1990. – 163 с. 19. Українська афористика Х–ХХ ст. / Під загальною ред. І. Драча, В. Черняка. – К., 2001. – 319 с. 20. Українські приказки, прислів'я і таке інше / Уклав М. Номис. – К., 1993. – 763 с. 21. Українські народні казки / Упор. Бойко В. Г. – К., 1976. 22. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. За ред. С. В. Головка. – К., 1991. – 637 с. 23. Фрезер Дж. Золотая ветвь: Исследование магии и религии. – М., 1984. – 703 с.

Респонденти:

1. Ващенко Марія Гаврилівна, 1925 р. н., с. Количівка Чернігівського р-ну Чернігівської обл.
2. Дахно Юрій Володимирович, 1964 р. н., с. Москалі Чернігівського р-ну Чернігівської обл.
3. Зазеленчук Дмитро Степанович, 1939 р. н., с. Погорілівка Заставнівського р-ну Чернівецької обл.
4. Костенюк Василина Василівна, 1925 р. н., с. Погорілівка Заставнівського р-ну Чернівецької обл.
5. Красюк Марія Дем'янівна, 1928 р. н., с. Іванівка Чернігівського р-ну Чернігівської обл.
6. Лещенко Марія Мусіївна, 1929 р. н., с. Макишин Городнянського р-ну Чернігівської обл.
7. Льодова Марія Гаврилівна, 1935 р. н., с. Роїще Чернігівського р-ну Чернігівської обл.
8. Нитченко Ніна Іванівна, 1925 р. н., с. Количівка Чернігівського р-ну Чернігівської обл.
9. Скрилюк Домка Григорівна, 1928 р. н., с. Погорілівка Заставнівського р-ну Чернівецької обл.
10. Стародубець Олексій Трофимович, 1933 р. н., с. Конотоп Городнянського р-ну Чернігівської обл.

Юрій Русанов

Внесок чернігівського дворянства у розвиток етнокультури на Чернігівщині у другій половині XIX – на початку XX ст.

В статті аналізується вплив чернігівського дворянства на формування української національної культури, турботу про збереження українських етнокультурних традицій, що упродовж століть визначало соціокультурний розвиток Чернігівщини.

The impact of Chernihiv nobility on the formation of Ukrainian national culture, the concern to preserve the Ukrainian ethno-cultural traditions that for centuries determined socio-cultural development of Chernihiv are analyzed.

У сучасній Україні в умовах відродження втрачених традицій спостерігається посилення інтересу до дворянської культури як джерела моральних, просвітницьких та естетичних ідеалів свого часу. Саме українське дворянство мало великий вплив на формування українських національних традицій і упродовж століть визначало культурний розвиток України. За роки української незалежності опубліковані праці, присвячені як окремим представникам дворянства, так і всьому стану в цілому, що дозволяє говорити про особливості і своєрідність української дворянської культури. Людина, яка належала до дворянського стану, повинна була додержуватись відповідних правил поведінки, принципів честі, мала свій «світ», атрибути якого вказували на його приналежність до цього особливого світу. Вияв цих атрибутів є важливим моментом у вивченні дворянства, оскільки відкриває нові можливості для розуміння поведінки і життя дворянського стану в цілому. Це у підсумку дозволить дати відповідь на питання, в чому ж полягав феномен дворянської культури, зокрема, на Чернігівщині.

Затвердилося чернігівське дворянство у 1782 році, коли за велінням Катерини II утворилися Чернігівське, Новгород-Сіверське і Київське намісництва, які за структу-

рою нагадували російські губернії. Керівництво Чернігівським намісництвом здійснював П. Румянцев-Задунайський. Перш за все, чернігівське шляхетство отримало права «благородного дворянства». Наступний крок – привілеї новим чернігівським дворянам на володіння маєтками і селянами, котрих у 1783 р. остаточно було закріпачено.

Центром намісництва, а згодом і губернії, став Чернігів, який зусиллями урядовців поступово перетворювався на місто різноманітних цехів. Сюди прибували купці з Москви, Києва, Полтави, Ніжина, Лубен, Прилук та інших міст. Розпочалось будівництво дерев'яних житлових будинків. Зводились вони у центрі садиб за парканом. Господарські будівлі мали місце у багатих садибах. Прокладалися нові вулиці. Відбувалися значні зміни у харчуванні, у кухонному начинні. Чернігівці займалися сільським господарством, яке мало зернове спрямування. Представники козацької старшини, «благородные дворяне», були гарними мисливцями.

Таким чином, «в древнем городе Чернигове – некогда важном центре Древнерусского государства, в XIX в. наблюдались специфические украинские бытовые черты не только в такой близкой к сельскому населению сфере, как питание, но и в такой, как домостроительство...» [2]. Але

не лише хлібом єдиним жило чернігівське дворянство. Відомий український педагог на еміграції Степан Сірополко дослідив, що з другої половини XVIII ст. в освітніх інтересах козацької верхівки, віднесеної до панства, помічається деяка зміна. Він наводить красномовний документ, складений Чернігівським шляхетством на адресу центральної влади, в якому було прохання: «учредить в Малой России дворянский корпус, в котором бы малороссийским дворянам, как нужное для учреждения их в добронравии воспитание, так и учение всему тому, что благородному человеку в военной и статской службах и в сообществе гражданском полезно быть может, дано было» [3]. Чернігівське шляхетство плекало також надію дати гарну освіту своїм дочкам. Тому й просило «завесь для женского полу особый дом воспитания, к которому присовокупить учение всего им надобного и полезного, в чем полагаемся на премудрое Его Величества благо учреждение» [1].

Діти чернігівських дворян не лише вчилися, а й розважались. Серед розваг дуже популярними були музика, народний театр, малярство на стінах (графіті сучасною мовою). Діти чернігівських дворян отримували гарне виховання. Їхня діяльність у сфері історії та культури виходила далеко за межі Чернігівщини. Найвідомішими серед них стали праправнуки Чернігівського полковника Якова Лизогуба Василь, Федір і Роман Лизогуби, правнук полкового писаря Карпа Івановича Мокрієвича Василь Мокрієвич, правнук Роїського сотника Миколи Грембецького Степан Грембецький, син Виблівського сотника Миколи Івановича Тризни Андрій Тризна. А нащадок Слабинського сотника і судді Чернігівського полку Івана Михайловича Домонтовича Михайло Олександрович Домонтович* успадкував багаті маєтності у с. Кудрівці Сосницького повіту Чернігівської губернії і в 1865 р. видав у Петербурзі монографію «Материалы для географии и статистики России. Черниговская губерния», яка і сьогодні є важливим документальним джерелом для істориків, етнографів, економістів та краєзнавців.

У селі Андріївка Чернігівського повіту, маєтку дружини з роду Лизогубів, сім останніх років (1782–1789) прожив О. Рігельман – автор «Літописної оповіді про Малу Росію». Його син Аркадій Олександрович, титулярний радник, предводитель Чернігівського повітового земства 1845–1848 рр., у 1852 р. опублікував на сторінках «Черниговских губернских ведомостей» дві статті. Одна під назвою «О скрытом кургане в Чернигове», друга – «Гиршфельд, как составитель планов для основания английских садов» про розведення садів у Полтавській і Чернігівській губерніях за часів Розумовського, Румянцева і Потьомкіна.

Олександр Амфіянович Тищинський (1835–1896), єдиний голова Чернігівського повітового земства, котрий обирався на цю посаду двічі (1875–1876 рр. і 1877–1880 рр.), був не лише одним із засновників Чернігівської громадської бібліотеки (нині ОУНБ ім. В. Г. Короленка), а й автором статей для «Черниговских губернских ведомостей» (1887–1889) за назвами «Столетие Черниговской городской думы», «Рассказы старожилов про путешествие Императрицы Екатерины II» (по Чернігівській губернії), «Кустари-гребенщики в Городницком уезде (в с. Владимировке и в д. Мутичеве)» та ін.

Любеч, старовинне містечко Ріпкинського району Чернігівської області, де знаходились маєтності графа Г. Милорадовича (1834–1896), генерал-лейтенанта, сенатора, історика, Чернігівського губернського предводителя дворянства (1890–1896), вважався серед чернігівського дворянства містечком-курортом. Свій відпочинок тут від державної служби граф використовував для роботи над довідниками і статтями з історії і генеалогії, серед яких були такі генеалогічні дослідження, як «О роде дворян и графа Милорадовича» (К., 1871), «О роде дворян Полуботок» (К., 1870), історична праця «Любеч, родина преподобного Антония Печерского» (М., 1871), «Списки губернских предводителей дворянств Российской империи 1785–1895» (Чернігів, 1895) та багато інших.

Поміщицькі садиби в Чернігівській губернії були витворами садово-паркового та архітектурного мистецтва. Багаті поміщики замовляли іконостаси відомим художникам Академії мистецтв у Петербурзі. Ці іконостаси прикрашали домашні церкви, були гордістю багатьох поколінь. У таких садибах зберігалися речі, що складали славу не лише сімейного клану, а й вітчизняної історії. Наприклад, у Седнівському маєтку Лизогубів працювали визначні майстри золотарської справи С. Полуян та А. Кохан, котрі оздоблювали місцеві церкви. Перебуваючи у Лизогубівському маєтку, Тарас Шевченко зробив малюнки «В Седневі», «Коло Седнева», «Чумаки серед могил». Із Седневом пов'язана творчість відомого українського та російського художника Л. Жемчужникова, автора серії чудових малюнків і спогадів про це старовинне містечко.

Лизогуби привітно зустрічали письменників О. Афанасьєва-Чужбинського та Б. Грінченка, котрі приїздили до Седнева, щоб записати українські народні пісні.

Інші поміщики і видатні земські діячі Чернігівщини В. Хижняков, І. Рашевський, І. Дунін-Борковський, І. Петрункевич, І. Білоконський та інші залишили у спадок свої спогади, твори образотворчого мистецтва і художньої літератури, учбові заклади, бібліотеки, історико-статистичні, етнографічні дослідження, плекаючи надії, що у спадкоємців не буде короткою пам'ять. Все, що ними написано, й сьогодні є одним з головних джерел вивчення культури чернігівського краю.

Досвід «Чернігівської української громади» та її наступниці «Просвіти», започаткованих представниками дворянського стану, показує спроможність громадських організацій дбати про освіченість дорослого населення, підносити його національну свідомість, розглядаючи її в контексті історичної і культурної спадщини з вивченням специфіки дворянського стану та особливостей садибного будівництва у пореформений період, інтер'єрів будинків, садів і парків, стилю життя в садибах, які служили «провідником» столичної культури в культуру чернігівської провінції і виражались в особливих формах діяльності та взаємодії з іншими угрупованнями.

1. Наказы малороссийских депутатов. – К., 1889. – С. 14. 2. Рабинович М. Г. Очерки материальной культуры русского феодального города. – М., 1988. – С. 267. 3. Сірополко С. Історія освіти в Україні. – К., 2001. – С. 209–210.

* Батько О.М. Коллонтай – видної діячки більшовицької партії, першої жінки-дипломата.